

Bokmeldinger

Kjartan Fløgstad 2016. *Etter i saumane. Kultur og politikk i arbeidarklassens hundreår.* Oslo, Gyldendal. 336 sider.

Omtalt av Nils Gilje

Den proletariske etos

Kjartan Fløgstads essaysamling *Etter i saumane. Kultur og politikk i arbeidarklassens hundreår* tar sikte på å vise «korleis borgarskapets ideologiske klesplagg heng i hop, eller raknar i saumane». Verdigrunnlaget i boka er det Fløgstad kallar ein «proletarisk etos». Det dreier seg om tenkemåtar og talemåtar til arbeidarar på fabrikkar, i gruver, på sjøen og på andre arbeidsplassar. Den som kjenner romanane til Fløgstad, vil kanskje hugse den folkelege tenke- og talemåten til Durdei Høysand i *Dalen Portland*. I Durdeis store tale til sonen Rasmus, som skal ut i verda for å gå på skule, høyrer vi ei stemme som klårt og idealtypisk gir uttrykk for ein proletarisk etos. Etter å ha gitt sonen ei lang utgreiing om draumar og håp – ord å leggja seg på hjarta – fortel Durdei at ho skal på sjukehus for å operere vekk det eine brystet. Talen fortset slik:

Då skal eg reisa inn til Bergen og leggja meg i ei kvit og nyoppred seng på eit lyst og triveleg rom på Haukeland sjukehus med laboratorier med alt det nyaste utstyret på alle kantar og kroppsingeniørar i kvite frakkar skal stå rundt senga med røntgen og EKG og intravenøst og nikka på dei kloke hovuda sine og sjå ned på kroppen min som om det var ein Stang eller Mohr eller Vogt eller Christie eller Heuch eller Sibbern eller Selmer eller Hagerup og ikkje Durdei Høysand

dei skulle stilla diagnosen på. Og eg skal få den beste behandling og det beste stell og fint tillagd mat og bli bukka ut gjennom dørene når eg er frisk og er kommen skikkeleg til krefter igjen, utan å betala eit øre, for eg har betalt skatt og trygder heile mitt liv. Og ingen barfotlegar skal få nærma seg meg med førstehjelpsveskene sine medan rikfolk i byane blir opererte av doktorar med dyre italienske skinnsko på spesialsjukehus. Derfor må me ha helsesenter og store sentrale sjukehus. Forstår du det?

Ja.

Dei som vert unge i søttiåra kjem ikkje til å forstå dette [...] Og eg vil at du skal lova meg ein ting [...], og det er at same kva du gjer, så må du aldri reisa rundt og gjera deg stor på å snakka om det sosialdemokratiske helvetet. Forstår du det?

Ja, sa eg og svelgde. Eg forstår. Eg lovar. Då kan du reisa.

Kjartan Fløgstad har halde lovnaden frå *Dalen Portland*. I ein mannsalder har stemma til Durdei, den proletariske etos, vore ein føresetnad for alt han har skrive. Mange i min generasjon har fått liknande – om ikkje så godt artikulerte – talar med på vegen ut i verda. Ingen i min familie hadde utdanning ut over folkeskulen. Far og mor, tanter og onklar, alle var arbeidsfolk. Oppveksten i eit slikt miljø vart ein del av min habitus, ein måte å sjå verda på som sit like mykje i kroppen og i kjenslene som i hovudet. Den akademiske karrierevegen kunne ikkje endre på det. Spor av ein slik proletarisk habitus pregar også essaysamlinga *Etter i saumane*. Boka har allereie blitt omtala i ei rekkje aviser og tidsskrift. Eg skal derfor

avstå frå å lage ei vanleg bokmelding. I staden skal eg utvikle nokre tankar og refleksjonar i forlenging av Fløgstad sin tekst.

Ei sentral tese i *Etter i saumane* er påstanden om det finst ein indre samanheng mellom estetisk modernisme og fascisme. Fløgstad hevdar også at det var ein klar samanheng mellom den tyske akademiske eliten og nasjonalsosialismen. Han viser, etter mitt syn på ein overtydande måte, at denne eliten – særleg juristane – kort tid etter nasjonalsosialismens samanbrot kom tilbake i maktposisjonar i det tyske statsapparatet. Desse observasjonane passar godt med mi eiga forskning. Vi veit i dag at det store fleirtalet av habiliterte filosofar – altså filosofar med professorkompetanse – gjekk inn i NSDAP. Nokre vart også partimedlemmar før Hitlers maktovertaking. Og mange støtta naziregimet gjennom førelesingar og skrifter utan å vere partimedlemmer. Nazifiseringa av tidsskrift og foreiningar kom ikkje berre som eit påtrykk ovanfrå – i mange tilfelle vart denne einsrettinga gjennomført utan noko sterkt press frå styresmaktene. Fleire av nazifilosofane – som Theodor Haering – vart etter krigen æresborgarar i heimbyane og utstyrt med høge tyske ordenar (jf. Gilje 2014:167–194).

Nyare forskning om dei protestantiske teologane viser eit liknande mønster. Mykje av det som går under namnet den «tyske kyrkjekampen» har vist seg å vere ei myte – i alle fall kan motstanden knapt kallas «kamp» (jf. Erichsen og Heschel 1999; Steigman-Gall 2003; Heschel 2008). Mange av desse teologane hadde dessutan antimittiske haldningar (til dømes Martin Niemöller). Den protestantiske teologiens «wonderboy», professor Emanuel Hirsch hevda i boka *Das Wesen des Christentums* (1939) at Jesus var av arisk avstamming og at ein kunne vere sikker på at det ikkje fanst ei einaste dråpe jødisk blod i årane hans. Etter krigen kunne Hirsch utan større

problem fortsetje sitt arbeid som professor i nytestamentleg teologi (Erichsen 1985).

Fløgstad har gitt gode argument for at det også finst ei kopling mellom modernisme og fascisme. Det er ikkje vanskeleg å leite fram meir empirisk stoff som understøttar denne tesen, til dømes samanhengen mellom den italienske futurismen og fascismen (jf. Marinetti som vart Mussolinis kulturminister). Mange italienske filosofar og samfunnsvitarar gjekk også inn i fascistrørsla (jf. hegelianaren Giovanni Gentile som vart Mussolinis utdanningsminister). Men problemet med denne argumentasjonen er at det alltid er mogeleg å finne unntak. Det er velkjent at mange tyske ekspresjonistar – spesielt innan målararkunsten – fekk store problem i Nazi-Tyskland. Modernistisk ekspresjonisme var utan tvil ein del av det som vart kalla *entartete Kunst*. Sjølv ein ihuga nazist og ekspresjonist som Emil Nolde vart fjerna frå utstillingar og gallerier. Filosofen Ernst Bloch var ein stor ekspresjonistisk ordkunstnar. Biletkunstnaren og kommunisten Käthe Kollwitz var også ekspresjonist. Det finst altså mange historiske døme som underbyggjer tesen til Fløgstad, men det finst også unntak. Truleg er det vanskeleg å generalisere på dette feltet (sjå til dømes Griffin 2008:24–46).

Fløgstad har presentert mykje interessant stoff om elitane og fascismen. Her deler eg i det store og heile synspunkta hans. Men eg er overraska over at han har så lite å seie om *motstanden* mot fascismen. Tim Mason har til dømes skrive innsiktsfullt om ulike motstandsstrategiar innafor den tyske arbeidarklassen i åra 1933-1945 (Mason 1995). Eit svært interessant bidrag er også dagboka til Victor Klemperer frå åra under Hitler (Klemperer 1999; boka finst også i forkorta norsk omsetjing). Klemperer viser her at trass i at det tredje rikets språk («Lingua Tertii Imperii») påverka alle tyskarar i større eller mindre grad, så var det motstand mot

nazistane i ei rekkje arbeidarklassemiljø. Mange arbeidarar hadde framleis ein sosialdemokratisk eller kommunistisk identitet under naziregimet, og tilsynelatande vart denne politiske identiteten sterkare i krigsåra. Det var ikkje slik at den proletariske etos forsvann under Hitler. Dei positive erfaringane med antifascistiske arbeidarar var trulig ein viktig grunn til at Klemperer gjekk inn KPD etter krigen (jf. Gilje 2016:100–101).

Eg tvilar på at ein fullt ut kan forstå kor innvovne dei tyske elitane var i nasjonalsosialistisk og antisemittisk tankegods utan å introdusera kulturhistoriske perspektiv. La meg berre ta eit eksempel: Mange er i dag forundra over at Martin Heidegger si tenking er gjennomsyra av antisemittiske synspunkt. Men Heidegger var sjølv sagt ikkje aleine. Og han var ein del av ein tradisjon som går tilbake til både Kant og Luther. Kant hevda at jødane i hans eiga samtid – han kjende berre nokre få intellektuelle jødar – var det tyske «samfunnets vampyrar» (jf. Stangneth 2001). Liknande antisemittisk tankegods kan ein finne hos Fichte, Schelling og Hegel. Og i skriftet *Om jødane og deira løgner* (1555) gjekk Luther inn for at ein skulle sette fyr på dei jødiske synagogane og konfiskere jødiske bøker. Kanskje var den nasjonalsosialistiske antisemittismen og rasismen i mindre grad eit brot med «tysk åndsliv» enn det vi gjerne likar å tru.

Fløgstad har fleire interessante merknader om kommunisten og folkelivsgranskarer Antonio Gramsci, men det er naudsynt å korrigere ein liten feil: Gramsci sat ikkje i Mussolinis fengsel under andre verdskrigen (s. 195). Han slapp fri i 1937 og døde kort tid etter. Det Fløgstad seier om «stillingskrigen» hos Gramsci må ein sjå i lys av at han ikkje lenger hadde tru på ein «klassisk» væpna revolusjon («frontalangrepet»). For Gramsci dreidde stillingskrigen seg om å kjempe fram eit politisk og kulturelt hege-

moni for arbeidarrørsla. Stillingskrigen vart seinare det italienske kommunistpartiet sin strategi for sosialisme. Interessant nok hadde språk og folkekultur ein sentral plass i Gramsci sitt omgrep om hegemoni (han var frå Sardinia). Kanskje er det mogeleg å kople saman Gramsci med det Fløgstad seier om Peder Furubotn (leiar for NKP under krigen og fram til 1949) og den kommunistiske folkloristen Svale Solheim. Dersom det er riktig at Solheim skreiv Furubotn sin tale til landsmøtet i NKP i 1946, så skal ein leggje merke til språkbruken (som seinare vart kalla «titoistisk»): «hus og heim», «fedreland», «nasjonalt sjølvstende» osv. Hos Furubotn og Solheim var nok den proletariske etos ein del av ein overordna folkelig og nasjonal etos på kommunistisk grunn. Solheim var definitivt ikkje ein «tusseladd». Og han sto ikkje aleine i europeisk folkloristikk i etterkrigstida. Eit verk som på mange måtar svarer til *Norsk Sætertradisjon* (1959) er Ernesto De Martinos viktige studie *Sud e magia* (1959). De Martino var som Solheim «folkeleg marxist» og i mange år leiar for venstresosialistane i Italia.

Gramscis tese om «organiske intellektuelle» er også relevant for å forstå utviklinga av den «reale» arbeidarrørsla i Noreg i etterkrigstida. Her vart tilhengjarane til Furubotn – dei såkalla «furubotnikane» – svært viktige. Kva ville arbeidarrørsla i Noreg ha vore i tiåra etter krigen utan den proletariske etos som prega organiske intellektuelle som Ragnar Kalheim, Roar Halvorsen, Lars Skytøen, Thorbjørn Berntsen og Tor Halvorsen?

Fløgstad har mange gode merknader om Wittgensteins interesse for populærkultur – meir presist amerikanske detektivromanar (s. 195ff). Eg veit ikkje om Wittgenstein kjente til Gramsci. Men hans gode ven i Cambridge, økonomen Piero Sraffa (den store spesialisten på Ricardo sin verditeori) var den som fekk smugla ut *Quaderni del*

carcere (Fengselsdagbøkene) frå fengselet, slik at dei ikkje fall i hendene på fascistane. Her er det fleire trådar å nøste i.

Dei som les Tfk vil ha stor glede av Fløgstad sine analysar av folkekultur og populærkultur. Eg likte særleg godt analysen av *Four Strong Winds/Mot ukjent sted*. I forlenginga av denne analysen stiller Fløgstad eit svært viktig og ufråkommeleg spørsmål: Har ikkje både kulturvitarar og kunstnarar svikta når dei ikkje har makta å oppretthalde eit kultur- og kunstomgrep som omfattar erfaringane og draumane til husmødrer, vaskekoner, fabrikkarbeidarar, bussjåførar og arbeidsfolk meir generelt? Kulturvitskapen har alltid hatt eit slikt kultur- og kunstomgrep, men kvifor ser vi det aldri i *Morgenbladet* eller høyrer det omtala i *Dagsnytt 18*? Og kvifor er det fullstendig fråverande i kulturjournalistikken? Er folkloristikken og etnologiens kulturomgrep i dag berre ein eksotisk spesialitet for ei handfull studentar og andre «spesielt» interesserte? Slik tenkte i alle fall ikkje Svale Solheim.

Etter i saumane er ei provoserande og klok bok. Den engasjerer lesaren og vil vere av stor interesse for alle kulturvitarar. Fløgstad har i sine romanar og essays fortalt oss noko om Durdei Høysand sine håp og draumar i etterkrigstida. Denne bokmeldaren kjenner seg enno igjen i Durdeis proletariske eller folkelege etos, men eg skulle gjerne lese ein roman om Durdei sine draumar i dag – i 2016. Etter Brexit og Trumps valsiger i USA treng vi meir enn nokon gong den innsikta som god litteratur og god kulturvitskap kan gi om våre håp og våre draumar.

Litteratur

Erichsen, Robert P. 1985. *Theologians under Hitler: Gerhard Kittel, Paul Althaus, and Emanuel Hirsch*. Yale, Yale University Press.

Erichsen, Robert P og Heschel, Susannah (red.) 1999. *Betrayal. German Churches*

and the Holocaust. Augsburg Fortress, Minneapolis.

- Gilje, Nils 2014. Filosofi og nazisme. Tilfellet Alfred Baeumler». I Øystein Sørensen m.fl. (red.). *Intellektuelle og det totalitære*. Oslo, Dreyer, s. 167–194.
- Gilje, Nils 2016. Victor Klemperer and the Language of Totalitarianism. I Koch Mikalsen, Kjartan. m.fl. (red.). *Moderernity – Unity in Diversity*. Oslo, Novus, s. 81–107.
- Griffin, Roger 2008. *A Fascist Century. Essays by Roger Griffin*, Matthew Feldman (red.). Palgrave, Basingstoke.
- Heschel, Susannah 2008. *The Aryan Jesus and the Bible in Nazi Germany*. Princeton, Princeton University Press.
- Klemperer, Victor 1999. «*Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten*». *Tagebücher 1933–1945*. Berlin, Aufbau Verlag.
- Mason, Timothy W. 1995. *Nazism, Fascism, and the Working Class*. Princeton, Princeton University Press.
- Stangneth, Bettina 2001. Antisemittische und antijudaistische Motive bei Immanuel Kant? I *Antisemitismus bei Kant und anderen Denkern der Aufklärung*. Würzburg, Königshausen.
- Steigman-Gall, Richard 2003. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stangneth, B. 2001. Antisemittische und antijudaistische Motive bei Immanuel Kant? I *Antisemitismus bei Kant und anderen Denkern der Aufklärung*. Würzburg: Königshausen.
- Steigman-Gall, R. 2003. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*, Cambridge, Cambridge University Press.